

طرح مسئله

پیشرفت هر جامعه‌ای از طریق پژوهش به دست می‌آید. افزون بر این، پژوهش یاری‌رسان انسان در پیدا کردن راه‌حل مسئله و حل تضادهاست (کومار، ۱۳۸۱، ص ۳۶-۷۴). یکی از اهداف سازمان‌های آموزشی و تحقیقاتی، تربیت و پرورش انسان‌هایی توانمند در امر پژوهش است. همچنین یکی از شاخص‌های رشد و توسعه هر کشور، ظرفیت علمی آن می‌باشد (اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۳، ص ۱۲-۳۹). پژوهش علمی و سرمایه‌گذاری در جهت بهبود آن، به ارتقای وضعیت تولید علم منجر می‌شود. از آنجاکه افزایش و تعمیق فعالیت‌های پژوهشی، زمینه‌ساز اصلی توسعه و پیشرفت یک جامعه به‌شمار می‌روند، امروزه بخش قابل توجهی از امکانات کشورهای پیشرفته جهان، صرف امور پژوهشی می‌شود (امیری، ۱۳۸۱). پژوهش، تلاشی برای رسیدن به راه‌حل‌های قابل اعتماد برای مسئله، از طریق گردآوری، تحلیل و تفسیر برنامه‌ریزی شده و نظام‌مند داده‌هاست (پاول، ۱۳۸۵، ص ۶۲-۴۱). کراسول (Creswell) (۲۰۰۵)، پژوهش را فرایندی از گام‌ها می‌داند که برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات استفاده می‌شود، با این هدف که درک و فهم‌مان را از یک موضوع یا مسئله افزایش دهیم. پژوهش براساس نگاه پژوهشگر نسبت به جهان، ادراک او از جهان هستی، اهداف و مقاصد وی شکل می‌گیرد (شعبانی‌ورکی، ۱۳۸۵، ص ۳۲-۱۰). امروزه مهم‌ترین کارکرد دانشگاه در اکثر کشورهای توسعه‌یافته، تولید علم و انجام پژوهش‌های بنیادی و کاربردی در این زمینه است. به عبارت دیگر، دانشگاه‌ها نه تنها باید دانش و معرفت قابل استفاده را به‌طور اصولی منتقل کنند، همچنین باید آن را تولید کنند. این امر شامل اطلاعاتی است که به‌تبع انجام پژوهش‌ها صورت می‌گیرد. تولید علم نیز در سایه فعالیت‌های علمی دانشگاهیان از جمله انتشارات نوشته‌ها و پژوهش‌های بنیادی آنها به دست می‌آید (گدازگر، علیزاده اقدم، ۱۳۸۵).

اصلی‌ترین پژوهش دوره دانشجویی «پایان‌نامه» می‌باشد که با خلق دانش از طریق نگارش پایان‌نامه، بر قدرت ابتکار و خلاقیت دانشجویان برای رفع مشکلات جامعه خویش افزوده می‌شود (کلاهی، ۱۳۸۲). پایان‌نامه به‌منزله عملکردی پژوهشی، بیانگر فعالیت علمی منسجم دانشجو است که زیر نظر استادان راهنما و مشاور اجرا می‌شود. ارائه یک پایان‌نامه مناسب، می‌تواند سرآغازی برای پیشبرد روند پژوهش در دانشگاه‌ها باشد (میر صمدی و همکاران، ۱۳۷۸، ص ۷۵۰-۷۴۱). نوشتن پایان‌نامه آخرین مرحله دوره کارشناسی ارشد و دکترا است. آخرین مرحله که آغازین گام تحقیق و پژوهش جدی در عرصه‌های علمی است. سیر طبیعی و منطقی رسیدن به این مرحله که در طول دوران تحصیل، پس از گذراندن واحدهای روش تحقیق و انجام تکالیف پژوهشی، اندک‌اندک استعداد پژوهش در دانشجو شکوفا و

مسئله‌یابی پژوهش؛

ضرورتی انکارناپذیر در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی

znegahban@ymail.com

زهرا نگهبان / دانشجوی کارشناسی ارشد تحقیقات آموزشی دانشگاه فردوسی مشهد

طاهره جاویدی کلانته جعفرآبادی / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد

محمدرضا آهنجیان / دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد

دریافت: ۱۳۹۳/۳/۱۹ - پذیرش: ۱۳۹۳/۷/۱۷

چکیده

«پایان‌نامه» حاصل همه تلاش و به نوعی معرف توانایی‌های دانشجویان و بهترین موقعیت برای افزودن بر دانسته‌ها و بالا بردن توانایی‌ها و قابلیت‌های آنان است. یکی از دغدغه‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی، انتخاب موضوع پژوهش برای نگارش پایان‌نامه است. این انتخاب، تصمیمی مهم و سرنوشت‌ساز است؛ چراکه میزان موفقیت دانشجویان این مقطع، به نحو قابل توجهی به این انتخاب وابسته است. انتخاب موضوع پایان‌نامه، از مهم‌ترین و دشوارترین مرحله کار می‌باشد. موضوع خوب، می‌تواند انگیزه‌بخش باشد. از آنجاکه پایان‌نامه در آخر هر دوره تحصیلی انجام می‌شود و دانشجویان در تکاپوی شرکت در آزمون ورودی دوره بعد هستند، در بسیاری از موارد، پایان‌نامه‌ها تحت تأثیر تعجیل و بی‌رغبتی دانشجویان قرار می‌گیرد. در اکثر پایان‌نامه‌های انجام‌شده با مسئله‌سازی در پژوهش مواجه هستیم. درحالی‌که تحقیق و پژوهش برای یافتن حقیقت و امری مجهول است. این پژوهش، به بررسی معیارهای مسئله پژوهشی مناسب و راهکارهایی برای بهبود و تسهیل امر مسئله‌یابی می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: پژوهش، مسئله‌یابی، تحصیلات تکمیلی، پایان‌نامه.

توان انجام یک تحقیق علمی را در وی ایجاد می‌کند تا سرانجام میزان استعداد و توان پژوهشی او در پایان‌نامه نشان داده شود (شاملو، ۱۳۸۴؛ بهزادی، ۱۳۸۷).

تحصیل کارشناسی ارشد، حرکتی علمی است، که باید دارای نوآوری باشد. این امر برای تحصیل درجه دکترا به طریق اولی صادق است. بنابراین، دانشجوی دکترا در ابراز فکر جدید و شرح و تنظیم آن، تعمق در فکر و پرداختن به نظریه ابداعی که متناسب درجه و شأن دکترا باشد، باید تلاش کند. رساله دکترا، باید به منابع قوی تری متکی باشد و دانشجو در تحلیل و تنظیم موارد و مطالب دقت بیشتری نماید. قدرت استدلال و استنتاج وی باید به گونه‌ای باشد که خود به تنهایی مدافع آن باشد و نیازی به کمک استادان و دیگران نداشته باشد (شلی، ۱۹۷۴، ص ۴۵۸۲).

دغدغه‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی، انتخاب موضوع پژوهش برای نگارش پایان‌نامه است. این انتخاب، تصمیمی مهم و سرنوشت‌ساز است. میزان موفقیت دانشجویان این مقاطع، به نحو قابل توجهی به انتخاب درست بستگی دارد. آنان معمولاً در جست‌وجوی موضوعات تازه و اصیل برای پژوهش خود هستند و از تکراری بودن موضوع تحقیق خود نگرانند. این نگرانی، زمانی بیشتر می‌شود که درباره تقریباً هر موضوع که جست‌وجو می‌کنند، خود را با ده‌ها یا صدها اثر منتشرشده مواجه می‌بینند. گویی درباره همه چیز قبلاً تحقیق شده است و دیگر موضوع تازه‌ای باقی نمانده است. استادان راهنما نیز تمایلی به هدایت موضوعات تکراری ندارند و معمولاً دانشجویان خویش را به اتخاذ موضوعات اصیل و بدیع تشویق می‌کنند. اگر موضوعی بسیار جدید و بدیع نیز به ذهنشان برسد، آن‌گاه نگران چگونگی انجام آن و دستیابی به پیشینه مناسب برای پژوهش خواهند بود. نتیجه این وضعیت، هفته‌ها و گاه ماه‌ها سرگردانی برای انتخاب موضوع پایان‌نامه است؛ چراکه دانشجو خود را در طیفی از موضوعات گرفتار می‌بیند که در یک سوی آن، مباحث تکراری اما با سابقه غنی پژوهشی است و در سوی دیگر آن، موضوعات جدیدی که پرداختن به آنها با دشواری‌های پیش‌بینی نشده همراه خواهد بود (منصوریان، و علیپور، ۱۳۹۲، ص ۷۰-۷۹). چنانچه موضوع انتخاب‌شده مورد علاقه دانشجو نباشد، به سختی جنبه‌های متفاوت آن مورد بررسی عمیق قرار می‌گیرد و تأمل جدی روی آن، برای دانشجویان دشوار خواهد بود (همان).

براساس اصول اخلاق پژوهش، پژوهشگران موظفند موضوعی را برای پژوهش خود انتخاب کنند که به خلق دانش جدید و توسعه مرزهای علمی کمک نماید (بهمن‌آبادی، ۱۳۹۱؛ خالقی، ۱۳۸۷). انتخاب موضوع مرحله بسیار مهمی در ارتباط بین دانشجویان کارشناسی ارشد و استادان است که مبنای کار

پژوهش و نگارش پایان‌نامه است. در منابع مختلف، اندیشمندان یکی از نخستین و حساس‌ترین مراحل طرح پژوهش را انتخاب مسئله مناسب و کوشش برای شناخت ابعاد مختلف آن بیان کرده‌اند (بازرگان، و حجازی، ۱۳۷۹، ص ۲۶-۱۲؛ رفیع پور، ۱۳۷۰، ص ۳۴-۱۵؛ فرامرز قراملکی، ۱۳۸۳، ص ۷۵-۴۲؛ ساروخانی، ۱۳۷۳، ص ۴۵-۱۲). انتخاب و گزینش یک موضوع سنجیده و مطالعه شده، یک تحقیق علمی را به سرانجامی درست و مورد تأیید می‌رساند. به عکس، انتخاب نادرست موضوع و عدم دقت در این انتخاب، کار تحقیق را در مراحل بعد با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌سازد و ممکن است تحقیق را به بیراهه و فرجامی غیرقابل تأیید از دیدگاه علمی برساند. یکی از علل تحقیقات سطحی و بعضاً نامعتبر در دانشگاه‌ها، و مؤسسات تحقیقی همین انتخاب ناسنجیده، غیرعملی، مطالعه نشده است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۶).

محققان با تجربه ممکن است از طریق مصاحبت با همکاران، حضور در سمینارها و همایش‌های علمی و مشاهده یک پدیده، مسائل شایسته پژوهش را تشخیص دهند. در بسیاری موارد، محققان کارمجبور و ماهر صرفاً بر یک مسئله متمرکز می‌شوند و ممکن است در سراسر حیات علمی خود، به آن مسئله بپردازند. معمولاً مسئله با افکار مبهم، غیرعلمی و انحرافات غیرنظاممند آغاز می‌شود که از طریق پژوهش رفع می‌گردد (Kerlinger & Lee, 2000). در صورتی که محققان مبتدی مسئله‌ای را انتخاب می‌کنند که دامنه بسیار وسیعی دارد. این امر، ممکن است به دلیل درک کمتر آنها از ماهیت تحقیق و مراحل روشمند حل مسئله، یا به دلیل اشتیاق فراوان، اما ناپخته آنها در حل سریع و فوری یک مسئله مهم باشد. درحالی‌که افراد مجرب و آزموده‌تر، می‌دانند که تحقیق برای یافتن حقیقت و یا حل یک مسئله مبهم، به صرف وقت، انرژی فراوان و به کار بردن تفکر منطقی گسترده نیاز دارد (بازرگان، و حجازی، ۱۳۷۹، ص ۲۶-۱۲). پیش از آنکه مسئله را بتوان حل کرد، باید آن را شناخت و تعریف صحیحی از آن ارائه کرد؛ بدین معنی که تعیین شود چه وضعیتی نمایانگر مسئله است و کدام مسئله باید حل شود؟ این فرایند شناسایی مسئله و تعیین اهداف و اولویت‌بندی آنها را مسئله‌یابی (Problem finding) می‌نامند (رضاییان، ۱۳۳۸). «مسئله‌یابی» از این جهت که مسئله تحقیق و محور تمرکز پژوهشگر و روشنگر اهداف، روش، شیوه اجرا، و ضرورت انجام تحقیق است، بسیار مهم می‌باشد. همچنین مسئله تحقیق راهنمای خوبی برای دستیابی به مطالعات دیگران و جمع‌آوری سوابق و پیشینه تحقیق است. برای پی بردن به مسئله تحقیق، قواعد خاصی مشخص نشده است، ولی به‌طور اصولی می‌توان با بهره‌وری از تجارب شخصی، با استنباط از نظریه‌های موجود و با مطالعه نوشته‌های مربوط به موضوع مورد علاقه محقق، به وجود مسئله‌ای برای تحقیق پی برد.

اساس هر تحقیق، بر مسئله و یا مسائلی است که وجود دارد و یا ممکن است به وجود آید و یا روح کنجکاو انسان به دنبال یافتن راه‌حل‌های بهتر و کارآمدتر برای پیشرفت‌های مادی و معنوی زندگی است. مسئله از نگاه ژرف و عمیق متفکر به جهان و انسان به وجود می‌آید. این‌گونه نیست که فردی بدون پیش‌زمینه متوجه مسئله شود. البته بین «مسئله‌یابی» و «مسئله‌سازی» تفاوت بسیار است. چه‌بسا افرادی ممکن است فقط به قصد حل مسئله خویش، که گاه اخذ مدرک کارشناسی ارشد یا دکترا است و یا صرف اعتباری مالی است که از جایی تخصیص یافته و ناگزیر باید هزینه شود، «مسئله‌سازی» می‌کنند. گاه دانشجویان، به‌تنهایی و یا با کمک استادان خود مبادرت به یافتن مسئله می‌کنند، اما بسیاری اوقات دانشجو به دلیل عدم آشنایی با مسائل موجود در حوزه کاری و عدم اشراف به مباحث جاری، یا عجله برای اتمام تحصیل، نمی‌توانند مسئله‌یابی کنند و به‌ناچار، به «مسئله‌سازی» مبادرت می‌ورزند. این امر بسیار نادرست و غیرعلمی است. «مسئله»، موضوعی است که یک ضرورت علمی یا عملی ما را به سوی آن می‌کشاند و به نوعی برای ما مشکل‌ساز شده است. به تعبیر دیگر، با دغدغه‌ها، نیازها و حساسیت‌های ما پیوند دارد. به دلیل تفاوت توانمندی دانشجویان در مسئله‌یابی و فرایندهای مربوط به آن، همچنین به دلیل اینکه در منابع مختلف قواعد خاصی برای انتخاب موضوع تحقیق بیان نشده است، ممکن است دانشجویان با چالش‌های متعددی در این مسیر مواجه گردند.

«پژوهش»، مبتنی بر «مسئله» به جای بررسی پژوهش‌های قبلی به‌خلاف موجود در پیشینه و سؤالات پژوهش‌های قبلی می‌پردازد. برخی مسائل و موضوعات قبلاً بررسی و قطعیت آنها اعلام شده است و نیاز به تکرار تحقیقات ندارند. این قبیل تکرارها و موازی‌کاری‌ها، موجب می‌شود تا روح نوآوری و خلاقیت در پایان‌نامه‌های دانشجویی کمرنگ شود و این‌گونه تحقیقات کمتر شکل کاربردی به خود بگیرند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۱۵۷-۸۲). برخی دانشجویان، نخستین مسئله را طوری انتخاب می‌کنند که بعدها بتوانند در سطح پایان‌نامه کارشناسی ارشد یا رساله دکترا آن را گسترش دهند. بنابراین، نخستین مسئله پژوهش، به‌عنوان فرایند مقدمه اکتشاف خواهد بود.

بنابراین، در این نوشتار سعی بر این است تا به بررسی چالش‌های موجود در انتخاب موضوع پژوهش، بخصوص موضوع پایان‌نامه برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی و معیارهای مسئله پژوهشی مناسب پردازیم.

مسئله پژوهش

تمامی نکات ناشناخته در زندگی روزمره، می‌تواند به عنوان یک «مسئله تحقیق»، انتخاب شود. گرچه این انتخاب، به‌راحتی صورت نمی‌پذیرد، اما مسئله تحقیق، باید به صورت جامع و روشن تعریف شود تا نتیجه مطلوب، حاصل شود. یک محقق باید پیش از شروع تحقیق، حداکثر تلاش خود را در جهت تعریف مسئله در تمام جهات صرف کند تا در عمل، اشکالاتی از قبیل ابهام در موضوع، وسعت میدان موضوع مورد تحقیق و تضاد درونی آن، برای وی به وجود نیاید؛ زیرا در پایان برخی تحقیقات، انتظار می‌رود پاسخی برای حل مشکل وجود داشته باشد، نه صرفاً توصیف و شناخت مسئله و رها کردن آن. گرچه در بسیاری از تحقیقات، هدف، حل مشکل نیست و ممکن است جنبه توصیفی داشته باشد، اما برای به نتیجه رسیدن چنین تحقیقاتی، لازم است ابتدا، مسئله موردنظر، روشن و بدون ابهام باشد. رضی (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «پژوهش‌های مسئله‌محور در مطالعات ادبی» چنین بیان می‌کند:

از ویژگی‌های مسئله تحقیق این است که «مسئله» باید جزئی و ملموس باشد و صورت مسئله، یعنی کیفیت و نوع گره‌های آن، برای پژوهشگر روشن شده باشد. بنابراین، طرح مشکلات ادبی به صورت کلی، مبهم و مرکب از اجزای درهم‌پیچیده، در تحقیقات مسئله محور اهمیت چندانی ندارد، مگر آنکه ابتدا موضوعات کلی به مسائل جزئی متعدد تجزیه شوند و آن‌گاه، مسئله‌های اولویت‌دار به صورت جداگانه مورد پژوهش قرار گیرند (رضی، ۱۳۹۱).

مسئله و موضوع تحقیق عبارت از شرایطی است که وجود دارد و در ذهن پژوهشگر ایجاد سؤال می‌کند، و پژوهشگر را تحریک می‌کند که در آن کندوکاو کند. مسئله، مشکل احساس‌شده‌ای است که محقق به حل آن علاقه‌مند است، و می‌خواهد راه‌حلی برای آن بیابد. هنگامی که محقق چنین احساسی پیدا کند، می‌توان گفت: او موضوع و مسئله تحقیق خویش را انتخاب کرده است. اما احتمالاً از بیان آن، به‌گونه‌ای که دیگران نیز آن را ادراک کنند، عاجز است. از منظر علمی، مسئله پژوهشی یک معضل عمومی و دغدغه‌خاطری است که از طریق پژوهش می‌تواند مرتفع گردد. یک مسئله پژوهشی، باید مفاهیم و چشم‌انداز نظری پیشین را در همان زمینه، مشخص و شناسایی نماید (O'Connor, 2000, P.i-ii). مسئله پژوهش و معیارهای مناسب برای انتخاب آن، موضوعی چالش‌برانگیز است که می‌تواند از طریق ارتقاء دانش مسئله‌شناسی در جهت دستیابی بدان مهارت‌های لازم را کسب نمود.

معیارهای مسئله پژوهشی مناسب

جهان واقعی پیرامون ما سرشار از مسائل ناشناخته است که برخی از این مسائل می‌توانند مبنای پژوهش

و یافتن حقیقت باشند. با توجه به تعاریفی که از مسئله پژوهش ارائه گردید و اهمیت مسئله محور بودن پژوهش، در اینجا به برخی معیارهای مسئله مناسب برای پژوهش می‌پردازیم. دیانی (۱۳۸۹)، دو ویژگی اساسی برای مسئله پژوهش بیان می‌کند که عبارتند از:

مسئله پژوهش می‌تواند با رفتار و موقعیت انسان‌ها، سازمان‌ها، و یا با وضعیت و موقعیت پدیده‌های اجتماعی و طبیعی در سطح کلان و خرد در ارتباط باشد. در عمل، آنچه مسئله است، بیانگر یک ابهام در رفتار یا موقعیت فرد، سازمان یا پدیده‌هاست.

برای رفع این ابهام در نوشته‌ها یا پژوهش‌های موجود، چاره و یا راه‌حلی ارائه نشده است. یا درباره راه‌حل، تفاوت رأی وجود دارد. به عبارت دیگر، هنگامی که بررسی منابع نتواند پاسخی مورد توافق برای برطرف کردن وضعیت نادرستی که در مسئله پژوهش منعکس شده است، فراهم آورد، تحقیق باید این کار بر عهده گیرد (دیانی، ۱۳۸۹، ص ۱۵-۱۲).

همچنین، به اعتقاد سلیمانی و علیشیری (۱۳۹۱)، اغلب موضوع‌های پایان‌نامه‌ها تکراری و کهنه است. برای مشخص کردن موضوعات خلاقانه و رهایی از این خطا، دانشجویان می‌بایست موارد زیر را در انتخاب موضوع پایان‌نامه‌ها در نظر بگیرند.

- مسئله پژوهش باید بدیع بوده و دارای جهاتی از ابتکار و خلاقیت باشد.
- پاسخی اساسی به نیازهای آینده یا کنجکاو‌های بزرگ علمی فراهم آورد.
- از قلمرو فلسفه اجتماعی خارج و تحقیقی جامعه‌شناختی ارائه دهد. به عبارت دیگر، قابل بررسی علمی باشد.

- از بدیهیات به‌دور بوده و پاسخی درست برای حل مسایل اساسی جامعه فراهم آورد.

- تا آنجا که ممکن است روشن و دور از هرگونه ابهام باشد.

- در انتخاب موضوع، باید اولویت‌ها در نظر گرفته شود.

- به نیازمندی‌های مخاطبان توجه گردد (سلیمانی و علیشیری، ۱۳۹۱ ص ۴۲-۳؛ پریخ، و فتاحی، ۱۳۸۴، ص ۲۴-۴۷).
با توجه به بررسی‌های انجام گرفته و مرور منابع موجود و مرتبط با معیارهای مسئله پژوهشی مناسب، چنین به‌دست می‌آید که در منابع موجود، اندیشمندان معیارهای مختلفی را برای انتخاب مسائل در قلمرو پژوهشی ارائه نموده‌اند. به‌طورکلی، می‌توان روشن بودن مسئله، بدیع و ابتکاری بودن، آزمون‌پذیری، ساختارمند بودن، قابل بررسی علمی بودن مسئله زمان جمع‌آوری داده‌ها، نبودن دور باطل در طرح مسئله و به صرفه بودن تحقیق و تناسب مسئله با حیطه علائق پژوهشگر اشاره کرد.

تفاوت سؤال، مسئله و مشکل

با توجه به اهمیت مسئله به عنوان پایه و اساسی برای شروع فرایند پژوهش، برخی پژوهشگران پژوهش‌های خود را اغلب با موضوعاتی آغاز می‌کنند که در واقع «مسئله» نیستند و بعضاً اقدام به اتخاذ موضوعاتی می‌کنند که نیازی به پژوهش برای مرتفع ساختن آنها نیست و یا تکرار پژوهش‌های پیشین می‌باشد. گاهی هم به اعتقاد برخی اندیشمندان (دیانی، ۱۳۸۷)، به «مسئله‌سازی» روی می‌آورند. بنابراین، در اینجا سعی بر این است تا تمایز مشخصی بین مسئله و مفاهیم مشابه با آن، مانند مشکل و سؤال قائل شویم (دیانی، ۱۳۸۷).

محقق در پژوهش موضوع محور، به جای مواجه شدن با «مسئله»، با «مشکل» درگیر می‌شود. «مشکل» مانعی سطحی، کلی، مبهم و مرکب است که قابل رؤیت توسط عموم است. اما «مسئله» مانعی ژرف، مشخص، روشن و واحد است که توسط متخصصان مرتبط با آن مسئله قابل رصد است. مهم‌ترین تفاوتی که می‌توان بین «سؤال» و «مسئله» قائل شد، سؤال بر اثر جهل و ندانستن ایجاد می‌شود. پاسخ‌گویی به آن، با رجوع به افراد و یا منابع امکان‌پذیر است. مجهولی است که فرد، پاسخ آن را نمی‌داند. «مسئله» بر اثر دانستن کلیه اطلاعات موجود در یک زمینه ایجاد می‌شود. برای یافتن پاسخ آن، مراجعه به افراد و یا منابع دیگر، سودی ندارد. مجهولی است که جامعه علمی به آن نپرداخته است و پاسخ آن را نمی‌داند. فرایند پاسخ‌گویی به سؤال‌ها، نوعی آموزش است. درحالی‌که فرایند پاسخ‌گویی به «مسئله»، پژوهش و تحقیق است. با توجه به تمایز ارائه‌شده، یکی از مهم‌ترین عوامل مرتبط با موضوع انتخاب‌شده توسط دانشجویان، مسئله یا سؤال بودن موضوع می‌باشد. گاهی این دو مفهوم به جای یکدیگر به کار برده می‌شوند و مانع انجام پژوهشی شایسته و درخور توجه می‌گردد.

راه‌های دستیابی به مسئله پژوهشی

اغلب دانشجویان برای انتخاب مسئله شایسته پژوهش، زمان زیادی صرف اکتشاف و استخراج مسئله پژوهشی مناسب می‌کنند و گاه هفته‌ها و ماه‌ها درگیر این امر می‌باشند. این مرحله از پژوهش، حساس‌ترین مرحله می‌باشد و نیازمند صرف زمان زیاد و مراجعه به منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی بسیار می‌باشد. در اینجا سعی بر این است که دیدگاه برخی اندیشمندان و متفکران قلمرو علم، در مورد شیوه‌های رسیدن و کشف مسائل پژوهشی مناسب ارائه گردد.

درحالی‌که برخی معتقدند: استادان باید موضوع را به دانشجویان پیشنهاد دهند. اما اغلب

دانشجویان در زمان انتخاب موضوع پایان‌نامه، به نقش‌ها و رتبه‌های دانشگاهی استادان، موقعیت اجتماعی آنان، شبکه‌های قدرت تشکیل‌شده توسط آنان و مهارت‌های آموزشی ایشان توجه دارند (Kacmar, & et.al, 2002). جوهر رویکرد «مسئله‌یابی» و «حل مسئله» بر درک ویژگی‌های مسئله و موانعی که در رابطه با فعالیت‌های تدوین مسئله، حل مسئله، و پیاده‌سازی راه‌حل ناشی می‌شوند، تمرکز دارد. مراد از «مسئله‌شناسی» چیزی جز این نیست که هر سازمان برای جهت دادن برنامه‌ها و طراحی دقیق‌تر پروژه‌های تحقیقاتی، براساس نیازهای موجود فهرستی از مسایل مربوط را تهیه نماید، به نحوی که ارتباط اهداف اساسی با شاخه‌های فرعی نشان داده شود و جایگاه و اهمیت هر بخش و نیز نسبت و ارتباط آن با سایر بخش‌ها، معرفی شده باشد. مطالعه این فهرست، می‌تواند پژوهشگران را از پراکنده‌کاری، سطحی‌نگری، تک‌بعدی‌نگری و نیز بلندپروازی‌های غیرواقع‌بینانه حفظ کند. این امر، ماهیتی پویا و سیال دارد که لازم است همراه با حرکت آن، سازمان در مقاطع مختلف، مورد بازاندیشی و ترمیم و اصلاح قرار گیرد. همچنین، خلیلی شورینی (۱۳۸۱) سه منبع اصلی برای دستیابی به موضوعات تحقیقی بیان می‌کند: تجارب انسان، استفاده از نظریه‌های علمی، بررسی تحقیقات دیگران و ادامه راه آنها (خلیلی شورینی، ۱۳۸۱، ص ۴۴-۴۶).

در اینجا توصیه‌هایی برای انتخاب موضوع مناسب تحقیق ارائه می‌گردد. برخی از این موارد، عبارتند از: توجه به موضوعات مسئله‌مدار؛ توجه به موضوعات بین‌رشته‌ای؛ عبور از محدودیت‌های روش‌شناختی؛ استفاده از تکنیک طوفان ذهنی؛ ترسیم نقشه موضوعی؛ توجه به کاربردپذیری نتایج؛ توجه به جنبه‌های نو موضوعات قدیمی؛ مطالعه اولویت‌های پژوهشی نهادها و سازمان‌ها. همچنین مسئله‌یابی، مستلزم صرف وقت، مطالعه و تفکر عمیق، مراجعه به کتابخانه‌ها، گفت‌وگو با کتابداران و درنهایت، داشتن همتی والاست. تنها از طریق مرور و استنباط متون است که محقق می‌تواند تکلیف خود را با گام‌های پیش‌رو روشن کند. همچنین، حسینی (۱۳۹۰)، منابع و مراجع انتخاب موضوع پژوهش را به شرح ذیل معرفی می‌کند: استفاده از تجارب و تمایلات شخصی، استنتاج از نظریه‌ها، استفاده از متون مربوط به موضوع تحقیق، اطلاعات منتشره از رسانه‌ها، رشته‌های تخصصی محققان، زندگی روزمره، فرصت‌ها و تهدیدها، اولویت تحقیقی مؤسسات و سازمان‌ها (حسینی، ۱۳۹۰، ص ۵۸ و ۵۹).

یکی از دلایل ناکارآمدی پژوهش‌های انجام‌شده در حل مسائل بومی کشور، مربوط به این نکته است که اولاً، موضوعات مورد مطالعه آنها غالباً برخاسته از مسائل مبتلا به جامعه ما نیست. ثانیاً،

روش‌های پژوهشی مورد استفاده آنها اطلاعات عمیقی را در اختیار محققان و کاربران آن قرار نمی‌دهد. از این رو، هدف اساسی این پژوهش، پرداختن به موضوع مهم فرایند مسئله‌یابی است که یکی از دغدغه‌های اصلی دانشجویان تحصیلات تکمیلی است. با بررسی نظرات و دیدگاه‌های اندیشمندان در حد مطالعات انجام‌شده، منابع و گام‌های متفاوتی برای فرایند «مسئله‌یابی» در پژوهش پیشنهاد شده است. برخی از نکات کلیدی مرتبط با این فرایند، به اجمال عبارتند از: مطالعه منابع علمی، مراجعه به پایگاه‌های اطلاعاتی، استفاده از طرح‌های نیازسنجی‌های انجام‌شده و اولویت‌های پژوهشی در سازمان‌ها، بررسی تحقیقات و استفاده از پیشنهادات پژوهشی پژوهشگران قبلی، توجه به موضوعات و مسائل بین‌رشته‌ای، استفاده از تجارب قبلی خود پژوهشگران می‌باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

دانشجویان در جست‌وجو و کشف مسئله پژوهشی مناسب، ممکن است به منابع مختلف مراجعه کنند و بعضاً با مسائل مختلفی مواجه شوند، اما در گزینش آن با چالش‌ها و مانعی مواجه گردند. بنابراین، در اینجا به این موانع اشاره می‌گردد. جمع‌آوری اطلاعات بدون داشتن طرح و هدفی مشخص، داشتن هدف تحقیقی کلی و مبهم، به عهده گرفتن یک طرح تحقیق، بدون بررسی پیشینه و پژوهش‌های موجود و عدم تشخیص محدودیت‌های تحقیق، تعیین روش تحقیق پیش از تعیین موضوع، بی‌توجهی به نظریات مناسب و منابع موجود در تدوین مسئله تحقیق، اشتباهات رایجی است که پژوهشگران را در تنظیم موضوع تحقیق تهدید می‌کند.

بنیان مسئله‌شناسی در پژوهش، شناخت موقعیت‌های مبهم و چالش‌برانگیز، مشکلات و دغدغه‌های اساسی در هر رشته است که این امر، مستلزم بررسی عمیق، مداوم و افزایش دانش در حوزه‌های تخصصی است. برخی از دانشجویان در این گام پژوهش، به صورت منفعل و با هدایت استاد راهنما طی طریق می‌کنند و گاهی، زمان مناسب را در نظر نمی‌گیرند و به موضوعاتی می‌پردازند که قبلاً راجع به آنها مطالعات و بررسی‌های متعددی انجام شده است و جز انباشت دانش در یک حوزه، نتیجه دیگری در پی ندارد.

با توجه به اهمیت مسئله پژوهش در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی، هر دانشجو در اولین گام از پژوهش خود باید با مسئله‌ای که دغدغه اصلی وی می‌باشد، مواجهه گردد و بر مبنای آن، سایر گام‌های پژوهش را طی کند. انتخاب موضوع و مسئله پایان‌نامه، یکی از دغدغه اصلی

دانشجویان است که در منابع مختلف، قاعده‌ی خاصی برای آن پیشنهاد نشده است. با نظر به اهمیت این امر، باز هم در اکثر پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی، به جای اینکه دانشجویان وقت خود را صرف جست‌وجو و گزینش مسائل جدید در قلمرو پژوهشی خاص خود کنند، بیشتر به دنبال ایجاد مسئله و به تعبیر دیگر، مسئله‌سازی می‌باشند. این امر موجب می‌شود پایان‌نامه ایشان صرفاً به عنوان یک واحد درسی در نظر گرفته شود که در رشد و بروز توانمندی‌های پژوهشی آنان تأثیر چندانی ندارد. از سوی دیگر، شایسته است دانشجویان طرح تحقیق خود را با «مسئله» که برگرفته از نگرانی اصلی و نیاز جامعه است، شروع کنند و معیارها و راهکارهای مهم در مسئله‌یابی را در نظر گیرند. در غیر این صورت، صرفاً برای ارائه یک کار پژوهشی ممکن است در دام «مسئله‌سازی» و تکرار کارهای پیشینیان گرفتار شوند.

لزوم توجه به کیفیت‌گرایی در پژوهش، از چالش‌های اساسی است که بین اهل فن مورد مناقشه قرار گرفته است. دیدگاه کیفیت‌مدار در پژوهش، به دنبال حل مسائل بنیادین است. کشف مسائل اساسی در هر رشته، زیربنای پژوهش‌های مولد و مثمر ثمر می‌باشد. نظریه‌های جدید، برگرفته از مسائل بنیادین و دغدغه‌های موجود در علوم مختلف می‌باشند. برای نظریه‌پردازی در عرصه‌های علمی، نیازمند توجه به موقعیت‌های مبهم و سؤال‌برانگیز است تا در جهت تولید دانش و توسعه قلمرو علمی در حوزه مشخص به‌کار برده شود. برخی دانشجویان در پژوهش، دست به خلاقیت‌های محتوایی می‌زنند، نمی‌توان کار آنها را تدوین یا تحقیق مجدد نامید. ایجاد بانک اطلاعات پایان‌نامه‌ها و به‌هنگام‌سازی و دسترسی‌پذیری آن، به منظور جلوگیری از تحقیقات مکرر، ایجاد سازکارهای تشویقی برای ترغیب استادان به مشارکت در حل نیازهای جامعه، افزایش کمک هزینه پرداختی برای انجام پایان‌نامه به دانشجویان، فراهم‌سازی زمینه همکاری و تعامل بیشتر بین دانشگاه و سازمان‌های اجرایی با هدف برقراری پیوند بین سازمان‌ها و نهادهای ملی و محلی با دانشگاه‌ها، شناسایی نیازهای تحقیقاتی هر رشته در کشور و ارائه فهرست این نیازها به دانشگاه‌ها، از جمله پیشنهادهایی است که می‌تواند مشکلات فعلی را تا اندازه‌ای رفع کند. هر چه آگاهی و شناخت دانشجو در زمینه نیازهای جامعه بیشتر باشد، توجه او به این نیازها بیشتر خواهد شد. دانشگاه‌ها باید با فراهم آوردن امکانات و بسترسازی برای پرداختن به مسائل بنیادین، زمینه رشد علمی و توسعه حرفه‌ای را در دانشجویان فراهم آورند. عوامل درون‌دانشگاهی، نقش بسزایی در فرایند پژوهش‌های «مسئله‌مدار» دارند. دانشگاه باید جایگاه پژوهیدن و رفع مشکلات موجود باشد

تا دانشجو بتواند با آزادی و آرامش فکری برای انتخاب مسئله‌ی خویش تلاش کند و دغدغه‌ها و چالش‌هایی همچون هزینه تحصیل، وی را به خود مشغول نسازد. بنابراین، با توجه به امکانات دانشگاه، توانمندی دانشجوی، تخصص استاد راهنما، توجه به زمان در جهت انتخاب مسئله‌ی پژوهش ضروری است. از این رو، لازم است دانشگاه‌ها و برنامه‌ریزان آموزش عالی در افزایش شناخت دانشجویان در خصوص نیازهای جامعه و جهت‌دهی به آنها، برای رفع این نیازها نقش خود را به درستی ایفا کنند. در این زمینه، توجه به پیشنهادهای ارائه‌شده در این پژوهش می‌تواند راهگشا باشد.

منابع

- اسماعیل‌زاده، م، ۱۳۸۳، *راهبردهای اساسی تحول علمی در دانشگاه‌ها*، تهران، معارف.
- امیری، ر، ۱۳۸۱، «پژوهش علمی و موانع آن در ایران، فرهنگ پژوهش». ش ۱۰۰، ص ۶۳-۵۱.
- بازرگان، ع، سرمد، ز. و حجاری، ا، ۱۳۷۹، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، آگاه.
- بهبادی، ج، ۱۳۸۷، «بررسی تجربه پژوهشی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه فردوسی مشهد و عوامل مؤثر بر آن» *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد*.
- بهمن‌آبادی، س، ۱۳۹۱، «بررسی میزان رعایت اخلاق پژوهش در رساله‌های دکتری گروه علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد در طی سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۰»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه فردوسی مشهد*.
- پاول، ر، ۱۳۸۵، *روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران*، ترجمه نجلا حریری، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، ص ۶۲-۴۱.
- پریخ، م. و فتاحی، ر، ۱۳۸۴، *راهنمای نگارش مرور نوشتارها و پیشینه‌پژوهش در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی*، تهران، کتابدار.
- حافظ‌نیا، م. ر، ۱۳۸۵، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران، سمت.
- حسینی، س. ج، ۱۳۹۰، *شبهه‌های پژوهش و آمار با تأکید بر علوم تربیتی و اجتماعی به همراه دستورات برنامه SPSS*، سبزواری، بیهق.
- خالقی، ن، ۱۳۸۷، «اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی»، *اخلاق در علوم رفتاری*، ش ۴، ص ۱-۲.
- خلیلی شورینی، س، ۱۳۸۱، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی و امور فرهنگ*، تهران، آن.
- دیانی، م. ح، ۱۳۸۷، «ارواج مسئله‌سازی و افول مسئله‌یابی در تحقیقات کتابداری»، *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ش ۱۱(۱).
- _____، ۱۳۸۹، *شبهه بیان و تشریح بیان مسئله در پژوهش*، مشهد، کتابخانه رایانه‌ای.
- رضاییان، ع، ۱۳۶۸، «مسئله‌یابی و حل مسئله در مدیریت»، *دانش و مدیریت*، ش ۴.
- رضی، ا، ۱۳۹۱، «پژوهش‌های مسئله محور در مطالعات ادبی»، *فنون ادبی، دانشگاه اصفهان*، ش ۴ (۱).
- رفیع پور، ف، ۱۳۷۰، *کنلدوکاوها و پنداشته‌ها*، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر، ۱۳۷۳، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، تهران، صراط.
- سلیمانی، ع. و علیشیری، ب، ۱۳۹۱، *تکنیک‌ها و ابزارهای اجرایی برنامه ارتباطی بانک کشاورزی- افکار سنجی*، تهران، اداره کل روابط عمومی بانک کشاورزی.
- شاملو، م، ۱۳۸۴، «بررسی عوامل مؤثر بر خود اثربخشی گفت‌وگو درباره بهداشت جنسی دانشجویان دانشگاه تهران».
- پایان‌نامه کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران*.
- ۱۳۰ ♦ *عیار پژوهش و علوم انسانی*، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸، بهار و تابستان ۱۳۹۳
- شبلی، ا، ۱۹۷۴، *کیف تکتب بحثاً او رساله، رساله منهجیه لکتابه البحوث و اعداد رسائل الماجستير و الدكتوراه*، ط. الثامن، قاهره، مکتبه النهضة المصریه و قم، امام موسی صدر.
- شعبانی‌ورکی، ب، ۱۳۸۵، *منطق پژوهش در علوم تربیتی و اجتماعی: جهت‌گیری نوین*، مشهد، به نشر.
- فرامرزی قراملکی، احد، ۱۳۸۳، *اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی*، قم، حوزه علمیه قم.
- کلاهی، ع. ا، ۱۳۸۲، «خلاصه گزارش نهایی طرح پژوهشی مقایسه پایان‌نامه‌های دوره دکتری پزشکی دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور در سال‌های تحصیلی ۱۳۷۱-۱۳۷۰ و ۱۳۷۸-۱۳۷۷»، *معاونت پژوهشی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی*، ش ۱۳۸۲، ص ۱-۳۴.
- کومار، ک، ۱۳۸۱، *روش‌های پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ترجمه فاطمه رهادوست و فریبرز خسروی، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- گدازگر، ح و عزیززاده اقدم، م. ب، ۱۳۸۵، «مطالعه عوامل مؤثر بر تولید علم در بین اعضاء هیأت علمی دانشگاه‌ها: نمونه مورد مطالعه: اعضاء هیأت علمی دانشگاه تبریز». *علوم اجتماعی*، ش ۳(۲)، ص ۱۴۸-۱۲۳.
- منصوریان، ی. و علیپور، ا، ۱۳۹۲، «تحلیل موضوعی و روش‌شناختی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد علوم اجتماعی در دانشگاه گیلان - ۱۳۸۸ - ۱۳۷۶»، *کتاب ماه علوم اجتماعی*، ش ۱۶(۰)، ص ۷۰-۷۹.
- میر صمدی، م. م، چهره‌ای، ع. و باقرزاده، ا. ح، ۱۳۷۸، «بررسی پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان دوره پزشکی عمومی در نیمه اول سال ۱۳۷۸ دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران از نظر رعایت اصول علمی نگارش»، *دانشگاه علوم پزشکی ایران*، ش ۹(۳۲)، ص ۷۵۰-۷۴۱.
- Kacmar, K. M., Domke-Damonte, D.J., Valle, M., & Mahoney, J. D, 2002, "Exploring dissertation process outcomes", *Journal of Management Inquiry*, V11(3), p. 317-327.
- Kerlinger, F. N., & Lee, H. B, 2000, *Foundations of behavioural research* (4th Ed.). Toronto: Wadsworth Thomson learning.
- O'Connor, B. N, 2000, Letter from the editor: The research problem. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*. 18(2), p. i-ii.